Яким'юк Софія Миколаївна,
здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
Факультету права та міжнародних відносин
Київського столичного університету імені Бориса Грінченка

СВОБОДА ВИРАЖЕННЯ ПОГЛЯДІВ В ІНТЕРНЕТІ: ТЕНДЕНЦІЇ У РІШЕННЯХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

Свобода вираження поглядів є одним із ключових інститутів системи основоположних прав людини, що становлять концептуальну й нормативну основу демократичного суспільства. Вона слугує не лише механізмом індивідуального самовираження особи, а й гарантом функціонування плюралістичного соціуму, в якому забезпечено вільний обіг інформації, відкриту громадську дискусію та інституційний захист інакомислення. Дані елементи є ознаками правової держави та засадничими умовами побудови справжньої демократії.

У добу цифровізації суспільства свобода вираження набуває нових значень та проявів. Цифрове середовище, особливо Інтернет-простір, який характеризується глобальністю, оперативністю і динамічністю, стає головною платформою для реалізації цього права. Водночас саме віртуальне середовище породжує новітні загрози: безконтрольне поширення мови ворожнечі, маніпуляції інформацією (дезінформація), заклики до насильства, а також питання притягнення до відповідальності за оприлюднений цифровий контент. Таким чином, постає складне і водночас концептуально важливе питання — як досягти легітимного та ефективного балансу між свободою вираження і потребою її обмеження з метою захисту національної безпеки, прав інших осіб, суспільної моралі та публічного порядку.

Національна правова система України у зазначеному питанні спирається як на внутрішнє конституційне регулювання, так і на положення міжнародних актів, що мають вищу юридичну силу згідно зі статтею 9 Конституції України [1].

Згідно зі статтею 22 Основного Закону [1], права і свободи людини і громадянина, закріплені у Конституції, не є вичерпними; вони гарантуються і не можуть бути скасовані, а при ухваленні нових законів або внесенні змін до чинного законодавства заборонено звуження змісту та обсягу наявних прав. Указана норма встановлює принцип недопустимості регресивного тлумачення основоположних прав, що покладає на законодавця обов'язок дотримання конституційного стандарту захисту прав людини навіть у контексті легітимного нормативного втручання.

У статті 34 Конституції України [1] конкретизується зміст права на свободу думки, слова, а також права на вільне вираження переконань. Крім того, ця норма закріплює право особи на вільне збирання, зберігання, використання та поширення інформації за допомогою будь-яких засобів — усних, письмових або електронних. Водночас реалізація зазначених прав може бути обґрунтовано обмежена виключно законом і лише в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності, громадського порядку, охорони здоров'я населення, захисту прав і репутації інших осіб, а також з метою недопущення розголошення конфіденційної інформації або забезпечення авторитету й неупередженості судової влади.

На міжнародному рівні нормативне закріплення свободи вираження поглядів бере початок із положень Загальної декларації прав людини 1948 року [3]. У статті 19 міститься безумовна гарантія права кожної особи на свободу переконань і вільне їх виявлення, що включає можливість шукати, отримувати й передавати інформацію та ідеї будь-якими засобами, незалежно від державних кордонів. Примітним є те, що дана норма не містить формальних обмежень, що засвідчує її декларативно-програмний характер та водночас — нормативно-ціннісну основу всіх наступних міжнародно-правових актів у сфері захисту прав людини.

Особливу значущість має практика Європейському суду з прав людини (далі – ЄСПЛ, Суд) — органу, покликаного забезпечувати дотримання положень Європейської конвенції з прав людини (1950 р., далі – ЄКПЛ, Конвенція) [5]. Право на свободу вираження поглядів закріплено в статті 10 Конвенції, яка охоплює не лише можливість дотримуватись власних переконань, а й свободу отримувати та передавати інформацію й ідеї без втручання з боку державних органів і незалежно від державних кордонів.

Утім, відповідно до частини другої статті 10 [5], ця свобода може підлягати певним обмеженням, якщо вони встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві, особливо для захисту національної безпеки, громадського порядку або прав інших осіб.

Суд, реагуючи на нові реалії, що виникають унаслідок розвитку Інтернету та цифрових комунікацій, неодноразово тлумачив зазначену норму у світлі сучасних викликів. У своїй практиці ЄСПЛ підкреслює, що свобода вираження поглядів є однією з основних умов демократичного суспільства, і будь-яке обмеження цього права має бути предметом суворого контролю з боку судової влади.

Особливої актуальності набуває застосування статті 10 ЄКПЛ до онлайн-середовища, де межі між приватним і публічним часто стираються, а інформація поширюється миттєво та глобально. Суд формує правові орієнтири

щодо меж втручання держави у свободу слова в Інтернеті, осібно в справах, що стосуються блокування сайтів, онлайн-журналістики, коментарів користувачів або цензури в соціальних мережах. При цьому враховується як необхідність захисту інших прав, так і потреба забезпечення відкритого діалогу в демократичному суспільстві [2].

ЄСПЛ для визначення «необхідності» обмежень прав людини використовує так званий тест «необхідності у демократичному суспільстві». Тест передбачає оцінку балансу між захистом індивідуальних прав і необхідністю обмеження цих прав для досягнення законних цілей, таких як національна безпека, громадський порядок чи права інших осіб. Суд встановлює, чи є обмеження відповідним і пропорційним засобом для досягнення цих цілей, зважаючи на рівень втручання в основні права. Ключовим критерієм є визначення того, чи є обмеження «необхідним» у конкретному контексті, що передбачає наявність реальної, а не уявної небезпеки, яку це обмеження має усунути. У разі сумнівів суд застосовує більш строгий підхід, вимагаючи від держави достатніх аргументів для обґрунтування обмежень.

Однією з визначальних справ у контексті обмежень на свободу вираження в Інтернеті є справа Delfi AS проти Естонії [6], яка стала важливим кроком у визначенні відповідальності Інтернет-платформ за коментарі, опубліковані їхніми користувачами.

В даній справі, компанія-заявник була власником одного з найбільших новинних Інтернет-порталів в Естонії. У 2006 році після публікації статті, присвяченої паромній компанії, на сайті з’явились коментарі, що містили образи і погрози на адресу власника компанії. У результаті, щодо Заявника було порушено судову справу про захист ділової репутації, і національний суд зобов’язав компанію виплатити 320 євро за завдану шкоду.

Палата Суду одноголосно визнала, що порушення статті 10 Конвенції не відбулося. Втім, справа була передана до Великої Палати за вимогою компанії-заявника.

У своїй практиці ЄСПЛ вперше розглядав питання відповідальності за образливі коментарі, опубліковані анонімними користувачами на новинному порталі. Стаття 10 Конвенції гарантує право на свободу вираження поглядів, але це право не є абсолютним і може бути обмежене з огляду на захист інших прав, зокрема права на репутацію.

У цьому разі, Суд підкреслив важливість визначення «обов’язків та зобов’язань» новинних Інтернет-порталів, оскільки такі платформи, що діють в економічних цілях, повинні нести відповідальність за зміст, який публікується на їхніх сайтах. Суд визнав, що новинний портал, маючи

можливість контролювати публікацію коментарів, міг передбачити відповідальність за незаконний контент, що публікується користувачами.

ЄСПЛ зазначив, що у справі йшлося про коментарі, що містили мову ненависті та погрози насильством, що є підставою для обмеження свободи вираження поглядів. Суд наголосив, що Інтернет-платформи повинні вживати заходів для боротьби з такими проявами, навіть якщо коментарі публікуються анонімно. Система анонімності в Інтернеті не повинна бути прикриттям для злочинних діянь. Веб-платформи повинні брати на себе відповідальність за запобігання розповсюдженню мови ненависті.

Суд також звернув увагу на те, що компанія-заявник мала технічну можливість контролювати публікацію коментарів, але не вжила достатніх заходів для видалення образливих і загрозливих матеріалів. І хоча анонімність є важливим елементом свободи в Інтернеті, її не можна використовувати як виправдання для безкарності у випадку, коли платформи мають можливість ефективно реагувати на незаконні публікації.

ЄСПЛ зазначив, що відповідальність компанії-заявника за публікацію образливих коментарів є пропорційною і не порушує її права на свободу вираження. Суд вважав, що накладення штрафу в розмірі 320 євро є адекватним і не є надмірним обмеженням свободи вираження поглядів [6].

Значущою є також справа Axel Springer AG проти Німеччини [7], в якій Велика палата ЄСПЛ винесла рішення 12 голосами проти 5, що Німеччина порушила право заявника на свободу вираження поглядів, оштрафувавши журнал і заборонивши подальшу публікацію статей про арешт актора за зберігання кокаїну. Актор подав позов, стверджуючи, що його право на приватність було порушене. Публікації стосувалися публічних судових фактів, отриманих з офіційних джерел, і стосувалися особи, відомої громадськості. Суд також підкреслив, що хоча санкції були м’якими, вони були непропорційними і непотрібними в демократичному суспільстві. 23 вересня 2004 року під час фестивалю Октоберфест актор (псевдонім «Ікс») був затриманий за зберігання кокаїну. Журналіст зміг отримати подробиці інциденту від поліції і прокурора. Актор був відомий завдяки ролі поліцейського суперінтенданта у популярному телевізійному шоу. Раніше він мав судимість за імпорт наркотиків. 29 вересня 2004 року газета Bild опублікувала статтю, яка докладно описувала арешт актора, його кар'єру та попередні судимості.

Водночас інші ЗМІ також поширили інформацію про арешт, посилаючись на статтю Bild. Затим актор подав позов проти Axel Springer AG, материнської компанії Bild, до Гамбурзького регіонального суду. ЄСПЛ заборонив

подальшу публікацію статті, а пізніше наклав штраф на компанію за порушення прав актора.

11 листопада 2005 року національний суд наклав штраф на Axel Springer AG та зобов'язав компанію покрити судові витрати. У підсумку, публікація порушує права актора і завдає йому шкоди в очах громадськості. Було наголошено, що навіть якщо факт арешту був достовірним, суспільний інтерес до цієї інформації був незначним, а особисті права актора мали переважати.

Актор подавав позови проти Axel Springer AG і за інші статті, опубліковані з подібним змістом, зосібна, за статтю від 7 липня 2005 року, яка частково переписувала зізнання актора на суді. Після низки рішень національних судів, які підтвердили заборону публікацій, компанія звернулася до ЄСПЛ.

Уряд Німеччини визнав втручання в свободу вираження поглядів, але обґрунтував його необхідністю захисту приватного життя актора. ЄСПЛ погодився з позицією заявника, що публікація не порушувала приватне життя актора, оскільки він був відомою особою, і інтерес суспільства до цього інциденту був значним. Суд також зазначив, що обмеження свободи вираження поглядів у даному випадку не було пропорційним і надмірним [7].

Національні суди не врахували достатньо важливість свободи вираження поглядів і порушили право заявника на свободу інформації, оскільки заборона публікації була непропорційною до мети захисту приватного життя актора. В результаті ЄСПЛ постановив, що Німеччина порушила право на свободу вираження поглядів заявника, гарантоване статтею 10 Конвенції [4].

Окремо, слід розглянути справу Magyar Jeti ZRT проти Угорщини [5], яка стосувалося питання свободи вираження поглядів в Інтернеті. Угорська медіакомпанія Magyar Jeti ZRT, оператор новинного порталу «444.hu», оскаржила рішення угорських судів, які наклали на неї відповідальність за наклеп, пов'язаний із гіперпосиланням на інтерв'ю місцевого ромського лідера. Інтерв'ю містило заяву про те, що футбольні фанати, які скандували расистські гасла та погрожували ромським дітям, були членами праворадикальної партії «Jobbik». ЄСПЛ визнав, що сувора відповідальність медіакомпаній за вміст, на який вони надають гіперпосилання, порушує право на свободу вираження поглядів, гарантоване статтею 10 ЄКПЛ [4].

Справу було розпочато після того, як 5 вересня 2013 року на «444.hu» була опублікована стаття про інцидент з футбольними фанатами, що погрожували ромським дітям. У статті було вказано на відео, на якому ромський лідер заявляв, що вболівальники належать до партії «Jobbik». Відтак, політична партія подала позов за наклеп, вимагаючи спростування інформації. Угорські суди вирішили, що Magyar Jeti несе сувору відповідальність за поширення

цього контенту, оскільки гіперпосилання на інтерв'ю ромського лідера було розцінене як розповсюдження неправдивої інформації.

Застосування суворої відповідальності без належного балансу між правом на свободу вираження поглядів та правом на захист репутації порушує основоположні права медіакомпаній. Він підкреслив, що розповсюдження інформації, навіть у вигляді гіперпосилань, не повинно каратися без належного аналізу конкретних обставин справи та публічного інтересу. Суд вказав, що застосування суворої відповідальності не дозволяє забезпечити свободу медіа та стримує вільний потік інформації в Інтернеті.

У результаті було визнано, що угорські суди порушили статтю 10 ЄКПЛ, [4] що гарантує свободу вираження поглядів, і постановив, що Magyar Jeti не повинна була нести відповідальність за наклеп. Суд підкреслив, що застосування стандарту суворої відповідальності до медіакомпанії мало надмірний вплив на її свободу вираження думок і свободу преси [5].

У сучасному цифровому суспільстві свобода вираження поглядів в Інтернеті виступає не лише фундаментальним елементом права людини, а й ключовим чинником функціонування демократичних процесів, формування громадської думки та забезпечення публічного контролю. ЄСПЛ, здійснюючи тлумачення статті 10 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, виробив усталену та концептуально важливу практику, яка враховує специфіку онлайн-комунікацій та новітні виклики цифрового середовища.

Свобода вираження поглядів в Інтернеті є важливою складовою демократичного суспільства, яка забезпечує можливість відкритого обговорення питань суспільного інтересу, здійснення контролю за владою та реалізації інших прав і свобод. Разом з тим, цифрове середовище створює нові виклики, зокрема пов’язані з поширенням мови ворожнечі, дезінформації, втручанням у приватне життя, що зумовлює необхідність чіткого визначення меж такої свободи.

ЄСПЛ у своїй практиці виробив підходи, які мають концептуальне значення для правового врегулювання свободи вираження в цифровому просторі. Зокрема, Суд розробив критерії допустимості обмеження цієї свободи, враховуючи принципи законності, легітимної мети і необхідності у демократичному суспільстві. Окрему увагу ЄСПЛ приділяє ролі засобів масової інформації та онлайн-платформ як посередників у поширенні інформації, а також питанням відповідальності за вміст коментарів третіх осіб або посилання на контент з інших джерел.

Суд послідовно підкреслює, що свобода вираження — не є абсолютною і повинна поєднуватися з відповідальністю, зокрема, коли йдеться про мову

ворожнечі, наклеп, порушення права на повагу до приватного життя чи загрозу публічному порядку. У своїх рішеннях формується гнучкий підхід, що враховує як значення відкритого доступу до інформації, так і необхідність захищати суспільство від потенційних зловживань свободою в цифровому середовищі.

У контексті українського правопорядку актуальним є завдання адаптації національного законодавства до стандартів ЄСПЛ з метою формування узгодженої та ефективної моделі захисту свободи вираження в цифровому середовищі. Така модель має передбачати запровадження чітких критеріїв допустимих обмежень, встановлення прозорих процедур блокування контенту, гарантування доступу до ефективних засобів правового захисту, а також врахування практики Суду при прийнятті рішень на національному рівні.

Подальший розвиток українського законодавства в даній сфері повинен ґрунтуватися на принципах правової визначеності, пропорційності та поваги до фундаментальних прав. Також необхідним є формування практики правозастосування, яка б відповідала конвенційним стандартам і сприяла зміцненню довіри громадян до правової системи. Такий підхід дозволить не лише забезпечити належний баланс між правами особи та інтересами суспільства, але й посилити позиції України як держави, що поділяє цінності європейської правової спільноти.

Водночас простежується тенденція до визнання особливого значення Інтернету як інструменту для здійснення політичної участі, журналістських розслідувань та публічного контролю над владою. Таким чином, свобода вираження в онлайн-просторі розглядається не лише як право індивіда, а і як інституційна гарантія функціонування демократичних процесів.

Підсумовуючи, можна стверджувати, що практика Європейського суду з прав людини в даній сфері демонструє прагнення забезпечити рівновагу між забезпеченням свободи вираження поглядів в Інтернеті та охороною інших основоположних прав і свобод. Такий підхід сприяє зміцненню правової визначеності, формуванню єдиних європейських стандартів і підвищенню рівня захисту особи в умовах цифрової доби.

Список використаних джерел:

1. Конституція України : від 28.06.1996 № 254к/96-ВР : станом на 1 січ. 2020 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text.
2. Ващенко А. В. Свобода вираження поглядів в інтернеті: Pro et contra. *Право та інновації*. 2014. Т. 3 (7). URL: https://ndipzir.org.ua/wp-content/uploads/2014/10/Vashchenko7.pdf.
3. The Universal Declaration of Human Rights. UN. 1948. URL: https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights.

4. European Convention on Human Rights. 1950. URL: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/convention_ENG.
5. Case of Magyar Jeti ZRT v. Hungary. HUDOC. European Court of Human Rights. URL: https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-187930.
6. Case of Delfi As v. Estonia. HUDOC. European Court of Human Rights. URL: https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-155105.
7. Case of Axel Springer Ag v. Germany. HUDOC. European Court of Human Rights. URL: https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-109034.